

СТАНОВИЩЕ «СХІДНИХ РОБІТНИКІВ» НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті на основі архівних та інших джерел аналізується становище «остарбайтерів» на завершальному етапі Другої світової війни, коли життю невірників Третього рейху загрожувала особливо велика небезпека.

Ключові слова: «остарбайтери», нацистська каторга, нацистський режим, масові екзекуції, фабрики смерті, просування фронтів.

Із здобуттям Україною незалежності спостерігається підвищений інтерес вітчизняних дослідників до історичної долі «остарбайтерів». Роботи українських вчених, опубліковані останнім часом, стосуються не лише аналізу розсекреченої джерельної бази дослідження [1], методичних підходів [2], але й розкривають чимало раніше невідомих сторінок насильницького вивезення «східних робітників» до Німеччини, їхнього рабського становища на нацистській каторзі, протидії реалізації планів гітлерівських загарбників по депортації «дармової робочої сили» з боку цивільного населення, радянських партизанів, патріотичного антифашистського підпілля, сил національно-визвольного спрямування, боротьби з поневолювачами самих «остарбайтерів» у Третьому рейху, в рядах європейського руху Опору, труднощі повернення колишніх бранців на Батьківщину [3].

Проте дослідники мало акцентують уваги на становищі колишніх «східних робітників» на завершальному етапі війни. У пропонованій статті ставиться за мету в деякій мірі ліквідувати існуючу «білу пляму».

Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні робіт з вітчизняної історії минулого ХХ століття, сприятимуть більш глибокому розумінню проблем ще не до кінця розкритої теми драматичної долі українських «остарбайтерів».

У жовтні 1944 р. Червона армія вступила на територію Німеччини – на гумбіннському напрямку в Східній Пруссії. 19 січня 1945 р. радянські танки перетнули колишній польсько-німецький кордон у Верхній Сілезії. Ще до початку березня 1945 р. у межі Німеччини вступили війська союзників. Переміщення Східного та Західного фронтів на територію власне Німеччини означав початок заключного етапу Другої світової війни на Європейському континенті.

Наступ радянських та американо-англійських військ ніс мир на звільнені від гітлерівців території, довгождане визволення поневолених народів від нацистського гніту. Причому це стосувалося не тільки корінних мешканців, а й мільйонів насильно переміщених у рейх осіб, які використовувались там як дармова робоча сила.

З німецького документа (огляду Генерального уповноваженого по використанню робочої сили Ф. Заукеля про використання робітників із окупованих областей) відомо, що вже станом на 30 листопада 1942 р. в рейху працювало 2 млн. 362 тис. 168 іноземних робітників. Найбільше їх було із окупованих східних територій – 1375567 чол. У документі містяться відомості також про кількість іноземної робочої сили з інших регіонів Європи: генерал-губернаторства (включаючи Галичину) – 291756 чол., Вартегау – 38369 чол., протекторату – 79451 чол., Франції (без її північної частини) – 168488 чол., Бельгії (разом із Північною Францією) – 103486 чол., Нідерландів – 86006 чол., решти Європи – 189045 чол. [4, с. 200].

Крім того, працювало 417 524 чол. військовополонених. Як бачимо, число «східних робітників» на 418 966 чол. перевищувало сумарну кількість решти зарубіжних бранців (956601 чол.).

«Остарбайтери» склали основу трудових ресурсів рейху і в наступних роках. Станом на 30 вересня 1944 року їх кількість становила 2174,6 тис. чол. Другими за кількісним показником йшли поляки – 1662,3 тис. чол., третіми французи – 646,4 тис. чол. Використовувалась праця цивільних робітників ще ряду країн: Чехословаччини – 313,9 тис. чол., Італії – 287,4 тис. чол., Югославії – 97,8 тис. чол., Угорщини – 24 тис. чол., Швейцарії – 17 тис. чол., Болгарії – 16,3 тис. чол., Данії – 16 тис. чол., Греції – 15,7 тис. чол. [5] (теж станом на 30.09.1944 р.).

Найбільшою була і кількість радянських військовополонених – 631,6 тис. чол. (станом на 15 серпня 1944 року). У цей період на економіку рейху також працювали 600 тис.

військовополонених із Франції, 427,2 тис. чол. – з Чехословаччини, 89,4 тис. чол. – Югославії, 80,7 тис. чол. – Великобританії, 28,3 тис. чол. – Польщі... [5].

Використовувалася ж наймасовіша «робоча сила зі Сходу» по всій Німеччині, а також в Австрії, Бельгії, Італії, Польщі, Норвегії, Чехословаччині, Франції та інших країнах. Українські примусові робітники не були тут винятком – у результаті насилля нацистських рабовласників вони теж опинилися у різних куточках Центральної та Західної Європи.

Найчастіше як робоча сила вони вивозилися в промислові центри Німеччини. Зокрема, їхня праця досить широко використовувалася на шахтах, металургійних заводах Руру – в місґтах Ессені, Дортмунді, Дуйсбургу, Гельзенкірхені, Бохумі, Ботроні, Оберхаузені та ін., на шахтах Східної Німеччини, рудниках кольо»рових металів у приморських районах, металургійних підприємствах Саарської області, міст Бремена, Любека, Зальцгіттера, Пейме, Зігена. Невільників також примушували працювати на підприємствах авіаційної промисловості Гамбурга, Мюнхена, Франкфурта, Аугсбурга, на танкових заводах у Ворамсі, Кельні, текстильних фабриках міст Вуппертала, Крефельда, Білефельда (Північний Рейн-Вестфалія), Аугсбурга, Штутгарта (Південна Німеччина), Айслебена, Райхенбаха (Східна Німеччина), на багатьох інших підприємствах вій»ськової промисловості, вантажниками та чорноробочими в портах і на залізницях.

Ще ширше використовувалася їхня праця в сільському госпо»дарстві. Причому по всій Німеччині, а також у якості домашньої прислуги.

В Австрії робочі руки українців знаходили застосування в ос»новному на промислових підприємствах придунайських міст, у Польщі та Чехословаччині – в Сілезії, у Франції – у департаменті Па-де-Кале.

Найдалі ж від рідних домівок опинилися ті цивільні бранці (на»приклад, уродженці Вінниччини В.Ф. Маремпольський та М.Х. Мельник із с. Маркушів Уланівського району, І.О. Скоцький із с. Струтинки Липовецького району, П.М. Янівець із с. Павлівки Погребищенського району, І.І. Олексин із с. Черепашинець Калинівського району та ін.), котрих доля закинула на Нормандські острови (володіння Великобританії), що в протоці Ла-Манш, зокрема на острів Джерсі, де вони змушені були зводити фортифікаційні укріплення, або ж у Норвегії, як І.І. Топоровський з с. Чепелів Уланівського району, І.Г. Месько із с. Заливанщини Калинівського району, Марія Мельник із с. Северинівки Тростянецького району тієї ж Вінницької області. А подолянину П.О. Тарасюку із с. Мончина Погребищенського району довелось каторжно трудитись навіть на Африканському континенті, в м. Каїрі, куди був вивезений на примусові роботи у складі «трудова батальйонів Тодта [6, с. 416–417].

Всього ж із Радянського Союзу німецькі окупаційні власті на»сильно вивезли, як вказувалось у звинувачувальних документах Нюрнберзького трибуналу, 4 мільйони 978 тисяч 735 чоловік цивіль»ного населення [7, с. 127].

На заключному етапі війни доля усіх «остарбайтерів», котрі в жорстоких умовах нацистської каторги зуміли дожити до весни 1945 року, висіла на волоску. Будь-якої миті над ними могла бути вчинена кривава розправа. Агонізуючий гітлерівський режим мав намір потяг»нути за собою в могилу доведений до катастрофи німецький народ, а також тих, кого нацисти не вважали за людей взагалі.

Альберт Шпеер згадує, що, виступаючи 3 серпня 1944 р. в Познані на зборах гауляйтерів, А. Гітлер заявив: «Якщо німецький народ у цій боротьбі зазнає поразки, значить він був досить слабким. Значить, він не витримав свого випробування перед історією і ні до чого іншого, крім загибелі, він не був визначений...» [8, с. 252].

Аналогічне висловлювання фюрера наводить і Гудеріан: «Як»що війна буде програна, то і народ загине. Ця його доля невідворотня. І нам нічого турбуватися про збереження тих матеріальних основ, які знадобляться людям для їх подальшого примітивного існування. Напрочуд, краще нам самим все це зруйнувати...» [9, S. 384].

19 березня 1945 року А. Гітлер навіть видав спеціальну директиву (більше відому як «наказ Нерона»), котрою зобов'язав гауляйтерів негайно приступити до обов'язкового знищення на території Німеччини «всіх військових об'єктів (включаючи шляхи сполучення і засоби зв'язку), промислових підприємств і підприємств комунального господарства, а також матеріальних запасів, якими противник зможе у будь-якому вигляді – негайно ж чи в осяжному майбутньому – скористатися» [10, S. 164] – «всеодно вціліють після війни лише неповноцінні...» [9, S. 385]. Однак і їм не жити на землі.

Наукові записки

«Якщо націонал-соціалістична Німеччина мусить загинути, то наші вороги... не повинні святкувати тріумфу... Вони не повинні дожити до цього дня. Такий чіткий і логічний наказ фюрера, і я потурбуюсь про те, щоб він був виконаний чітко і ґрунтовно» [11], – з такою погрозою виступив зокрема 5 березня 1945 року Гімmlер.

Досить відверто висловився і головний ідеолог рейху Й. Геббельс, який 20 березня того ж року записав у своєму щоденнику: «Особливого клопоту завдає нам у Берліні проблема іноземних робітників. Ми повинні спробувати тримати їх до того часу, поки берлінська промисловість взагалі зможе працювати. Адже ми маємо намір добиватись, щоб у крайнім разі підприємства промисловості озброєнь продовжували працювати навіть у випадку оточення Берліна. Проте, з іншого боку, в столиці рейху перебуває близько 100 тисяч східних робітників. Якщо вони потраплять у руки Рад, то через три-чотири дні стануть крупними піхотними силами Кремля, які воюватимуть проти нас. Тому в разі загрози ми повинні... якомога швидше прикрити... східних робітників» [12, с. 324].

Очевидно, під словом «прикрити» він мав на увазі не заточити їх у якомусь таємному контрольованому місці (прикрити від стороннього погляду) чи забезпечити їхню безпеку (прикрити силою вермахта від посягань противника), а знищити (тобто призупинити – прикрити – їхнє існування на білому світі), щоб ті не змогли взяти в руки зброю і таким чином значно посилити загрозу для конаючого рейху.

Існувала і ще одна необхідність фізичного знищення «остарбайтерів» – німецькі власті побоювалися можливого «повстання рабів». Тому ще в 1942 р. розробили детальний план придушення такого вияву непокори. План отримав назву «Валькірія» і передбачав застосування сили, зокрема, армії резерву безпеки Берліна, інших великих міст. Незважаючи на те, що іноземні робітники не були озброєні, а також достатньо організовані, дану потенційну небезпеку керівництву рейху доводилось враховувати ледь не до кінця війни.

Зрозуміло, величина загрози зменшувалася б із помітним порідінням рядів потенційних «бунтівників».

Проте через нестримне просування фронтів у глибину Німеччини нацистам було не до масових екзекуцій. У результаті Вісло-Одерської операції радянські війська широким фронтом вийшли до річки Одер і захопили ряд плацдармів на її західному березі. До Берліна залишалось всього 60 – 70 км. На півночі було ізольоване і розчленоване на три частини східнопруське угруповання німецьких військ. У лютому – березні нацистські війська зазнали серйозних поразок у Східній Померанії та Сілезії. У завершальну фазу вступили бої у Югославії, Угорщині, Австрії.

У лютому почався наступ союзників на Західному фронті. До середини березня їхні війська вийшли до Рейну на всьому його протязі. Був також захоплений важливий плацдарм на його східному березі, в районі Ремагена. 1 квітня 1945 р., просунувшись на 100 км на схід, англо-американські війська оточили німецьку групу армій у Рурі.

Однак масові екзекуції все ж здійснювалися. Для прикладу скористаємось спогадами колишнього «остарбайтера» Миколи Дейнеки, уродженця с. Кормільче Орининського району колишньої Кам'янець-Подільської (тепер: Хмельницької) області, запротореного в кінці війни за ненавмисну поламку верстата в штрафтабір Ладе.

«...В ніч на 5 квітня нас підняли о третій годині і вигнали на плац, наказавши чекати... О 7-й годині ранку виступив начальник табору і сказав, що з цієї хвилини цей табір уже не штрафний, а звичайний цивільний: «Вас всіх переведем в м. Ганновер і там скажуть, що робити далі...»

Під вечір третього дня нас пригнали в Ганноверську тюрму. На ніч нас набили битком по камерах. Всю ніч люди ревіли, як худоба, нічим було дихати. Від випаровувань такої великої кількості людей всю ніч з стелі лив дощ із поту...

На ранок, коли відкрили двері, двадцять чоловік витягли мертвими. На дворовій площі нам дали по кусочку хліба і відібрали 300 чоловік, дали їм по лопаті, вивели на вулицю. Всім рабам, що залишилися, начальник табору оголосив, що зараз їх поведуть на міську біржу праці. Там тим, хто не має робочого місця, його дадуть...

Всім було наказано йти на біржу праці. Де знаходилась біржа праці, я знав, тому, що лікарня, де мені [раніше] робили операцію, знаходилась через дорогу... Ми якраз і пішли по тій дорозі. Бачу, що біржу проминули, не заходячи, пішли далі. Коли нас виводили на дорогу, то підігнали машини і навантажили із складу кулемети (4 штуки), багато патронів у стрічках, туди

посадили повні кузови поліції з собаками. Нам сказали, що вони їдуть на фронт відганяти ворога. Коли ми пройшли біржу..., я зрозумів, що нас ведуть на бійню і я вирішив тікати...

Проминувши декілька вулиць, нарешті, побачив безлюдну і побіг до найближчого зруйнованого будинку. Чую, сюди біжать люди... Серед них впізнав свого товариша Бобика Петра Івановича... На наше щастя почалось ревіння сирен, що повідомили про повітряну тривогу. Німці під час тривоги всі ховаються у бомбосховище. Так що нам бог допоміг...

А весь табір розстріляли... [Всіх невільників] загнали на Вюльфельдський цвинтар... Ті 300 чоловік, що їм дали лопати і погнали першими, вирили траншею довгу і широку. Їх поставили на край неї і тоді запрацювали кулемети. І так декілька разів рили і стріляли... [13, с. 201–204].

Інші «остарбайтери» згадують про масове знищення людей у крематоріях, а німецький дослідник М. Келлер на основі звіту СС навіть написав книгу «З російськими бабами покінчено» [14]. Власне, це – документальне розслідування трагедії, що сталася 26 березня 1945 р. (за тиждень до приходу американців) у таборі Хірценхайн у Фогельсберзі побіля Нідерталя, коли 81 жінка («остарбайтерки» і полячки) та 6 чоловіків були навмисно розстріляні гестапівцями.

Як видно з опитувального аркуша Н.Л. Токарчук (с. Юзвин Вінницького району Вінницької області), її теж підстерігала подібна смерть. У м. Заальфе (Тюрінгія) подолянку та інших «остарбайтерів» навіть привели до місця розстрілу. Перешкодив розігратися трагедії тільки несподіваний наступ радянських військ [15, арк. 93 зв.].

За аналогічних обставин врятувалися й харків'янка Клавдія Чукович та сотні інших каторжанок, яких гітлерівці також гнали на смерть:

«...Коли все ближче стали підходити наші..., то нас вирішили... вивести і спалити. Це ми вже потім дізналися, що спалювати нас будуть. А спершу сказали, ми вас в інший табір евакуюємо. Ну, і забрали. Нічого не дозволяли нам брати, нічого абсолютно... Так йшли... Довго йшли ми... Аж тут їде на коні вершник, у німецькій формі. І говорить... «Куди ви, мовляв, ведете їх?.. Повертайтеся, там же руські...» І ми уже чуємо, канонада там гримить..., підходить все ближче... І нас повернули назад...» [16, с. 101].

Проте найінтенсивніше ріділи ряди в'язнів концтаборів, серед яких, як уже згадувалось, було чимало цивільних примусових робітників:

«З наближенням воєнного краху Німеччини, нацистський режим посилив свої репресії щодо в'язнів Бухенвальда. За даними табірної статистики в січні 1945 року прибуло до табору 24 197 в'язнів, з них було вбито і замордовано 2002 в'язнів, або 8,3 відсотка, в лютому прибуло 13 066 в'язнів, а знищено було 5523 в'язнів або 42,3 відсотка, в березні 1945 року прибуло до табору 6650 в'язнів, а знищено було 5531 чоловік, або 84,3 відсотка. За час існування табору Бухенвальд через його ворота пройшли 238980 в'язнів, із них 56545 в'язнів залишились там навічно. Така сумна статистика Дантівського пекла...» [13, с. 287].

Як відомо, крім Бухенвальда на території Третього рейху активно функціонували не менш відомі фабрики смерті: Аушвіц, Бельзен, Біркенау, Гросс-Роден, Дахау, Дора-Мітельбау, Заксенхаузен, Майданек, Мартраген, Марібор, Маутхаузен, Нацвейлер, Папенбур, Освенцім, Равенсбрюк, Тремблінка, десятки інших...

Отже, на завершальному етапі війни для життя «остарбайтерів» існувала величезна загроза, котра виходила з людиноненавистницької політики керівництва Третього рейху. Як «неповноцінні», вони мали бути знищеними ще до краху самого рейху. Не дозволило реалізуватися цим злочинним планам стрімке просування Західного і Східного фронтів, хоч численні факти розправ над «східними робітниками» все ж мали місце.

У плані подальшого дослідження теми цікавим бачиться розкриття особливостей визволення цивільних бранців Червоною армією та військами союзників, ставлення до них визволителів, становище вчорашніх примусових робітників у переддень репатріації, їхнє нелегке повернення на Батьківщину.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Меляков А. П. До розширення джерельної бази досліджень з історії депортації населення України до Німеччини у 1941 – 1944 рр. // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 1. – С. 132 – 145; Меляков А. В. Масові джерела з історії депортації цивільного населення Харківщини до Німеччини в період 1941 – 1943 рр. // Автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.06 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 20 с.;

- Пастушенко Т.В. Остарбайтери Київщини: історико-статистичний та джерелознавчий аналіз // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. наук. статей. – Київ–Хмельницький–Кам'янець–Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – Вип. 28. – С. 99–115; Максимчук Є.С. Діяльність державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України (1941 – 1945 рр.): типово-видовий склад та інформаційний потенціал джерельного комплексу // Автореферат дис. канд. істор. наук: 07.00.06 // Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства – К., 2007. – 20 с.
2. Боряк Г., Маковська Н. Населення України за часів нацистської окупації (1941–1944): роздуми про актуалізацію джерельної бази архівів // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирога. – К., 2001. – С. 299 – 318; Гринченко Г.Г. Особенности реконструкции прошлого в устных свидетельствах бывших остарбайтеров // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 1. – С. 52–58.
  3. Гальчак С.Д. Культурно-духовні обмеження як форма дискримінації «остарбайтерів»-подолян у нацистському рейху // Студії з архівної справи і документознавства. – К., 2003. – Т. 9. – С. 148–150; Забронець О. Волинські остарбайтери (1941 – 1945 рр.) // Волинь у Другій світовій війні: Зб. наук. та публіцист. ст. / Гол. ред. та упоряд. М.М. Кучерепа. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 107 – 126; Пастушенко Т.В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах Київщини // Автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. – К., 2007. – 242 с.; Лапан Т.Д. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939 – 1945 рр.) // Автореферат дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2005. – 20 с.; Куницький М.П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) // Автореферат дис. канд. істор. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – 20 с.
  4. Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941 – 1944 г.) / Сост.: Заставенко Г. Ф. (рук.) и др.: Под общей ред. Е.А. Болтина и Г.А. Белова. – 3-е изд. – М.: Экономика, 1985. – 328 с.
  5. Herbert U (Hg.). Europa und der «Reichsersatz». Auslaendische Zivilarbeit, kriegsgefangene und KZ-Haeftlinge in Deutschland 1938 – 1945.
  6. Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942 – 2007 рр.). – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2009. – 768 с.; іл. 16 с.
  7. Нюрнбергский процесс над главными военными преступниками: Сб. материалов. – В 7 т. / Под общей ред. р. А. Руденко. – М.: Гос. изд-во юридической литературы. – М., 1957 – 1961. – Т. 3.
  8. Шпеер А. Воспоминания / Пер. с нем. – Смоленск: Русич, 1998. – 720 с.
  9. Heinz Guderian. Erinnerungen eines Soldaten. - Heidelberg, 1951.
  10. Müller R.-D., Ueberschär G. Kriegsende 1945. Die Zerstörung des Deutschen Reiches. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1994. – 259 s.
  11. Якушевский А. С. Внутренний кризис в Германии в 1944 - 1945 гг. / ННИ. - 1995. - №2. – С. 62, 63.
  12. Геббельс И. Дневники 1945 года. Последние записи: Пер. с нем. / Вступ. слово и общ. ред. А.А. Галкина. – Смоленск: «Русич», 1998. – 416 с.
  13. Пам'ять заради майбутнього: Спогади / Вид. 2-е, доп. – К., 2003. – 568 с.
  14. Keller M. «Das mit den Russenwiebern ist erledigt»: Rüstungsproduktion, Zwangsarbeit, Massenmord und Bewältigung der Vergangenheit in Hirzenhain zwischen 1943 und 1991. Verlag der Bindernagelschen Buchhandlung Freidberg, 1991.
  15. Державний архів Вінницької області, Ф. Р – 2700, оп. 5, спр. 343.
  16. Невигадане. Усні історії остарбайтерів / Авт.-упоряд., ред., вступ. ст. Г.Г. Грінченко. – Харків: Видавничий Дім «Райдер», 2004. – 236 с.

Гальчак С.Д. ПОЛОЖЕНИЕ «ВОСТОЧНЫХ РАБОЧИХ» НА ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОМ ЭТАПЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ.

В статье на основании архивных и других источников анализируется положение «остарбайтеров» на заключительном этапе Второй мировой войны, когда жизни подневольных Третьего рейха угрожала особенно большая опасность.

Ключевые слова: «остарбайтеры», нацистская каторга, нацистский режим, массовые экзекуции, фабрики смерти, продвижение фронтов.

Galchak S. D. The condition of «eastern workers» during the final stage of the Second World War.

In this article on the basis of archives materials the condition of «eastern workers» during the final stage of the Second World War when the life of the slaves of the Third Reich was in a serious danger is analyzed.

Keywords: «ostarbiters», Nazi servitude, Nazi regime, mass evacuation, death factory, moving of fronts.

УДК 94 (4) «1939/1945»

I.В. Мазило

СТАН СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ 1943-1950-Х РР. І ЇЇ ВІДБУДОВА

У статті зроблена спроба окреслити основні втрати соціальної сфери залізниць України під час фашистської окупації 1941-1944 рр. Також виокремити основні тенденції відбудови інфраструктури залізниць.

Ключові слова: залізнична галузь, житловий фонд, медичні установи, шкільна освіта, продовольче забезпечення.

Завдання статті – дослідити стан соціальної мережі залізниць України після визволення Червоною Армією території України від фашистських загарбників, показати процеси її відбудови.

Для вивчення проблеми повне значення мають праці: Ю.Л. Дьякова [1], Е. Зубкової [2], О.Е. Лисенка [3], М.В. Ковалю [4], П.М. Чернеги [5], У.Г. Чернявського [6].

В роки окупації України фашистські загарбники зруйнували не лише залізничне господарство, підприємства, а й соціальну сферу транспорту. Сума збитків залізничного господарства України склала більше 10 млрд. рублів. Об'єми відновлювальних робіт на залізницях виявилися настільки великими, що лише власними силами їх важко було виконати. Так, на магістралях Північно і Південно-Донецькій, Південно-Західній і Південній було знищено 953 будинки. [7, с. 80]. Також на Північно-Донецькій залізницях до війни працювало 100 лікувально-санітарних закладів, з яких 8 поліклінік, 60 здоровпунктів, 7 лікарень, 13 пологових будинків, 22 дитячих ясел, шкіл і дитячих закладів 124, з яких 68 шкіл [8, арк. 28]. Тому, 20 січня 1943 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) направили листа секретарям обкомів, крайкомів і ЦК Компартій Союзних республік, облвиконкомам «Про надання допомоги залізничним дорогам» в якому закликали трудящих до активної участі у відновленні залізничного транспорту й тим самим надання допомоги Червоній армії по остаточному знищенню німецько-фашистських окупантів і відновлення усього народного господарства [9, с. 123]. Лише на відбудову залізничних мереж Вінницької і Кам'янець-Подільської областей у 1944 р. мобілізували 16906 громадян з території Вінниччини [10, с. 271].

Були випадки, коли допомога органів місцевої влади по мобілізації місцевого населення, як у випадку зі Жмеринським вагоноремонтним заводом виявилася малоєфективною. Спочатку планували набрати 450 осіб на постійну роботу й тимчасово на 3 місяці 300 осіб. Не надіслали людей райони: Тульчинський, Погребищенський, Хмельницький, Томашпільський. Частково мобілізували: Шаргородський за планом 70 – дали 2, Могилів-Подільський – 70 і 33, Жмеринський – 111, а дали 80 [9, с. 126].

Негативно впливали на процес відбудови заводу й фактори соціального характеру. Житловий фонд всього мав 536,6 кв.метрів. Відсутні були гуртожитки. Рішення Вінницького облвиконкому про виділення в місті Жмеринка житлового фонду для працівників заводу не виконувався [9, арк. 129].

Слід погодитися з думкою проф. Чернеги П.М., що: «В край гостро постала проблема забезпечення житлом робітників і всього населення на визволеній території України... Ворог перетворив на руїни 714 міст та містечок, або 42% усіх міських поселень... У великих містах республіки було зруйновано 45% житлового фонду. Понад 10 млн. людей в Україні залишилося без житла» [5, с. 283-284].

Залізничники своїми силами розпочали відбудову житлових будинків. У 1944 р. по Україні на залізничному транспорті було введено в експлуатацію 399,2 тис. кв. метрів житлової площі при плані 308,9 тис. А на капітальний ремонт житлового фонду і комунальних підприємств витратили 4793 тис. рублів замість запланованих 2600 тис. [5, с. 286]. І в наступні